

تحلیلی جغرافیایی بر روند مهاجرت در استان خوزستان

رضا مختاری ملک آبادی
دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری

دکتر حسن بیگ محمدی
دانشیار جغرافیا دانشگاه اصفهان

چکیده

استان خوزستان در دهه‌های گذشته به دلیل مسایل مختلف سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی از جمله افزایش زیرساخت‌های صنعتی و کشاورزی و همچنین وقوع هشت سال جنگ تحمیلی با نقل و انتقالات شدید جمعیتی روبرو شده است. به طوری که روند مهاجرت در این استان از روند ویژه‌ای برخوردار بوده است. این استان در فاصله‌ی ۴۰ سال گذشته از نظر مهاجرت پذیر و مهاجرت فرستی تغییرات عمده‌ای داشته است. به طوری که در فاصله سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۴۵ استانی مهاجرت پذیر بوده و خالص مهاجرتی آن حدود ۱۷۳۸۸۶+ نفر بوده و در فاصله ۱۳۴۵ تا ۱۳۵۵ همچنان روند مهاجرت پذیر خود را ادامه داده است. ولی در فاصله ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۵ با شروع جنگ تحمیلی و مشکلات ناشی از آن روند مهاجرت‌های استان معکوس شده و شدیداً مهاجرت فرست می‌شود. به طوری که خالص مهاجرتی آن حدود ۲۶۷۶۴۴- نفر شده است. در فاصله ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۵ استان خوزستان دوباره به یک استان مهاجرت پذیر تبدیل شده و خالص مهاجرتی آن ۱۰۲۶۷۲+ نفر گردیده است. بدیهی است توزیع جغرافیایی مهاجرین در سطح استان و به عبارتی سهم شهرستان‌های مختلف آن از نظر پذیرش مهاجران یکسان نبوده و از این نظر اختلافات زیادی را با هم نشان می‌دهد. به طوری که در سال ۱۳۷۵ شهرستان آبادان با جذب ۲۶/۵۷ درصد از مهاجرین استان، بیشترین و شهرستان شادگان با ۰/۸۳ درصد کمترین سهم را داشته‌اند. این مقاله با استفاده از روش‌های تاریخی، توصیفی و تحلیلی، روند نقل و انتقالات جمعیتی استان خوزستان را در ابعاد مهاجرت‌های بین استانی و توزیع جغرافیایی داخلی آن‌ها را مورد تجزیه و تحلیل قرار داده است.

واژگان کلیدی: روند مهاجرت، موازنه مهاجرت، سرشماری، توزیع جغرافیایی، مهاجرت به خارج، مهاجرت به داخل، مهاجرت طول عمر^۱.

۱- افرادی که محل تولد و محل اقامت معمولی آنان یکی نباشد، مهاجر طول عمر محسوب می‌شوند. به عبارت دیگر مهاجرت طول عمر افرادی هستند که حداقل یک بار در طول عمر خود مهاجرت کرده و به محل تولید خود بازنگشته‌اند (زنجانی، ۱۳۸۰: ۱۰).

مقدمه

مهاجرت یکی از پدیده‌های مهم جمعیت‌شناختی و یکی از جنبه‌های تحلیل جمعیت است، پدیده‌ای که به نقل و انتقالات سکونتی انسان از مکانی به مکان دیگر مربوط می‌شود. مردم غالباً از سرزمین‌هایی که شرایط سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی آن‌ها نامساعد است خارج و به مناطقی که دارای جاذبه‌های شغلی بهتر، دستمزدهای بالاتر و شرایط اقتصادی و اجتماعی مطلوب‌تر است وارد می‌شوند (مرکز آمار ایران، ۱۳۷۵: ۱۶۵).

در لغتنامه جمعیت‌شناسی سازمان ملل در تعریف مهاجرت چنین آمده است: مهاجرت شکلی از تحرک جغرافیایی یا تحرک مکانی انسان‌هاست که بین دو واحد جغرافیایی صورت می‌گیرد که این جابجایی می‌تواند به صورت دائمی یا تقریباً دائمی باشد (زنجانی، ۱۳۷۸: ۲۱۲).

جلگه‌ی خوزستان از گذشته‌های دور تا امروز همواره اهمیت قابل توجهی در تاریخ و اقتصاد این کشور داشته است، در حقیقت شرایط مساعد این منطقه از جمله داشتن خاک‌های آبرفتی و حاصل‌خیز، رودهای پرآب کارون، کرخه، دز و داشتن بستر مناسب جغرافیایی جهت زندگی باعث شده که این سرزمین همواره در طول تاریخ مورد توجه حکام قرار گیرد، ضمن اینکه در حدود شش‌هزارسال پیش عیلامی‌ها یکی از قدیمی‌ترین تمدن‌های بشری را با شیوه‌ی شهرنشینی در این سرزمین (شهر شوش، اوایل هزاره‌ی چهارم قبل از میلاد) بنیان نهادند (سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۷۲: ۲۰۴).

استان خوزستان امروزه نیز نقش قابل ملاحظه‌ای در فرهنگ، اقتصاد، تاریخ و جغرافیای ایران دارد چرا که با داشتن پتانسیل‌های مساعد طبیعی و منابع معدنی بی‌شمار توانسته همواره نقشی مهم و سازنده در پویایی اقتصاد ایران بازی کند.

از زمان حفر اولین چاه نفت (در سال ۱۲۷۸ هجری شمسی) در مسجد سلیمان تا امروز این استان ضمن برخورداری از نیروگاه‌های سدهای آبی، پالایشگاه‌های نفت و گاز، مجتمع‌های پتروشیمی و ذوب فلزات و بنادر مهم، به عنوان یکی از بزرگترین قطب‌های صنعتی و کشاورزی کشور در اقتصاد ایران نقش بسیار مهمی را ایفا نموده است (سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۷۵: ۷۸).

با توجه به نقش مهم تحلیل‌های جمعیتی و از جمله روندمهاجرت در برنامه‌ریزی‌های توسعه‌ی هر کشور، در این مقاله سعی شده که روند مهاجرتی استان خوزستان بین سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۷۵ مورد بررسی و تجزیه و تحلیل جغرافیایی قرار گیرد.

مسأله مهاجرت از دو نظر قابل توجه و بررسی است:

- ۱- از نظر مهاجرت‌های بین استانی و مهاجرت‌های داخل استان
- ۲- از نظر توزیع مهاجران در سطح استان

اهداف پژوهش

از آنجا که تحلیل‌های جمعیتی نقش مهمی را در برنامه‌ریزی و روند توسعه‌ی هر کشور بازی می‌کند و برنامه‌ریزی و آینده‌نگری بدون تحلیل صحیح و همه‌جانبه مسایل جمعیتی از جمله مهاجرت غیرممکن می‌باشد، در این مقاله اهداف زیر دنبال می‌شود:

- ۱- بررسی و شناخت عوامل مؤثر جغرافیایی در تغییر و تحولات جمعیتی استان.
- ۲- مقایسه‌ی شهرستان‌های مختلف در نقل و انتقالات جمعیتی.
- ۳- ارائه‌ی پیشنهادها و راهکارهای مناسب جهت متعادل‌سازی روند جمعیت استان.

روش تحقیق

با توجه به موضوع تحقیق و شمول مطالعاتی آن، در پژوهش حاضر ترکیبی از روش‌های توصیفی، تاریخی و تحلیلی استفاده شده که مراحل آن به شرح زیر می‌باشد:

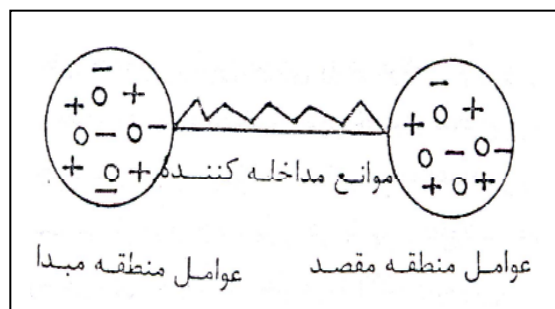
- ۱- جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات مورد نیاز از منابع معتبر و موثق.
- ۲- بررسی و مطالعه کتب و اسناد مختلف مرتبط با موضوع.
- ۳- تبدیل داده‌های آماری به اطلاعات قابل استفاده و نقشه‌های جمعیتی.
- ۴- استفاده از کامپیوتر در تحلیل داده‌های آماری.
- ۵- تحلیل آماری و تدوین مطالب و نتیجه‌گیری.

مهاجرت و روند آن در استان خوزستان

قبل از آنکه در مورد چگونگی و روند مهاجرت‌های استان بحث شود، باید گفت همان‌طور که مطالعات نشان می‌دهد پدیده‌ی مهاجرت نتیجه و حاصل برخورد عوامل جذب‌کننده و دفع‌کننده‌ی محیطی و فردی سرزمین‌هاست و این مسأله همیشه مورد توجه جغرافیدانان و برخی جامعه‌شناسان بوده است (Newman, 1987: 167). نمودار (۱) نشان می‌دهد که انسان در مکان‌های مختلف با یک سری از عوامل جاذب و دافع در شکل متغیرهای مثبت و منفی روبروست، که در ضریب ماندگاری انسان‌ها در منطقه یا قصد مهاجرت آن‌ها از منطقه مؤثر است. به عبارت دیگر تعیین موقعیت و امکانات هر محل و عوامل جاذب و دافع پنهان و آشکار آن می‌تواند اصلی‌ترین عامل و

انگیزه در پایداری و ماندگاری جمعیت‌ها یا مهاجرت آن‌ها از منطقه باشد، ضمن اینکه مهاجرت‌های استانی نیز از این قاعده مستثنی نیست (Lee, 1966: 47-57).

نمودار ۱: عوامل موجود در محل اولیه و مقصد و مداخله موانع در مهاجرت (از اورت لی)

عوامل جذب‌کننده و دفع‌کننده به ترتیب به صورت‌های (+ و -) و عوامل خنثی به صورت (0) دیده می‌شود.^۱

نقل و انتقالات جمعیتی استان خوزستان را در دو بخش مهاجرت‌های بین استانی و توزیع آن در داخل استان را به این شرح می‌توان مطالعه کرد:

مهاجرت‌های بین استانی

در سال ۱۳۳۵ استان خوزستان (شامل خوزستان و لرستان) به دلیل اوضاع مساعد اقتصادی و اجتماعی و دارا بودن پتانسیل‌های قوی در زمینه‌های مختلف از جمله فعالیت‌های اقتصادی و داشتن منابع معدنی و نفتی و همچنین پالایشگاه آبادان و بنادر مهم و راه‌های مختلف زمینی و... یکی از استان‌های مهاجرپذیر کشور بوده است. به‌طوری‌که بعد از استان مرکزی (۵۵ درصد مهاجرین بین استانی) توانسته است با جذب ۱۷/۵ درصد از مهاجرین بین استانی کشور در مقام دوم قرار گیرد (زنجان‌ی و علیزاده، ۱۳۷۲: ۱۸). از مهمترین دلایل این امر توجه ویژه دولت در طول برنامه‌های اول و دوم توسعه به استان خوزستان است به‌طوری‌که اولین برنامه در خوزستان آغاز گردید و برنامه خوزستان ۹۱/۵ درصد و عمران ناحیه جنوب شرقی ۸/۲ و عمران کرمان ۰/۳ درصد وجوه فوق را جذب نمود (سازمان برنامه و بودجه: ۶۶). با توجه به

۱- اورت.س.لی، وجود امکانات بیشتر آموزشی، اشتغال و درآمد را در مبدأ از جمله عوامل جاذبه به حساب می‌آورد و در مقابل هزینه‌های بالای زندگی در محل جدید، دوری از خانه و کاشانه و آلودگی محیط زیست را از عوامل دافعه محسوب می‌دارد (زنجان‌ی، ۱۳۸۰: ۱۳۲).

حجم عظیم این سرمایه‌گذاری‌ها، این استان که تا قبل از برنامه دوم جز تولید محصولات نفتی اقتصاد مهم دیگری نداشت و از سایر منابع طبیعی آن استفاده‌ای نمی‌شد مراحل رشد و توسعه‌ی خود را آغاز نمود که از طرح‌های مهم اجرایی آن می‌توان به طرح احداث ساختمان سد بر روی رودخانه دز، طرح شبکه آبیاری دز برای آبیاری ۱۲۵۰۰۰ هکتار اراضی زیر سد، خط انتقال برق آبادان- اهواز، اجرای کشت نی‌شکر و ایجاد کارخانه شکر به ظرفیت ۱۵۰ تن شکر خام در روز و ظرفیت تولید ۴۵۰۰۰ تن قند و شکر در سال اشاره نمود (سازمان برنامه و بودجه: ۶۷) آمار جدول (۱) نشان می‌دهد که این استان ضمن ارتباط مهاجرتی با استان‌های دیگر در مجموع ۳۶۳۷۹۲ نفر مهاجر (مهاجران طول عمر) داشته و در مقابل ۱۸۹۹۰۶ نفر را به استان‌های دیگر فرستاده است که خالص مهاجرتی آن حدود ۱۷۳۸۸۶+ نفر می‌باشد (زنجانی و علیزاده، ۱۳۷۲: ۱۳).

بدیهی است که سهم استان‌های مختلف در مهاجرتی یا پذیرش مهاجران استان خوزستان یکسان نبوده و نقش برخی از آن‌ها بسیار چشمگیرتر بوده است. جدول (۱) نشان می‌دهد که در بین استان‌های کشور در سال ۱۳۳۵، استان خوزستان بیشترین مهاجر را به ترتیب از استان‌های (اصفهان و یزد با ۶۱/۶۳ درصد)، (فارس و بندر با ۲۳/۴۷ درصد) و (کرمانشاه با ۸/۳۸ درصد) پذیرفته است. که در این ارتباط عواملی مانند وجود زیرساخت‌های مناسب کشاورزی، صنعتی و فعالیت‌های مهم اقتصادی استان مؤثر بوده‌اند. البته در این زمان استان خوزستان مهاجرانی را به استان‌های دیگر نیز گسیل داشته است که بیشترین تعداد آن‌ها یعنی ۳۲۷۶۹ نفر یا حدود ۱۷/۲ درصد کل مهاجران به استان مرکزی وارد شده‌اند. با توجه به این موارد خالص مهاجرتی استان خوزستان در سال ۱۳۳۵ به طور کلی مثبت بوده و حدود ۱۷۳۸۸۶+ نفر بوده است. که از طریق فرمول زیر قابل محاسبه است:

$$M = (I_{t+n} - S_t I_t) + (S_e E_t - E_{t+n})$$

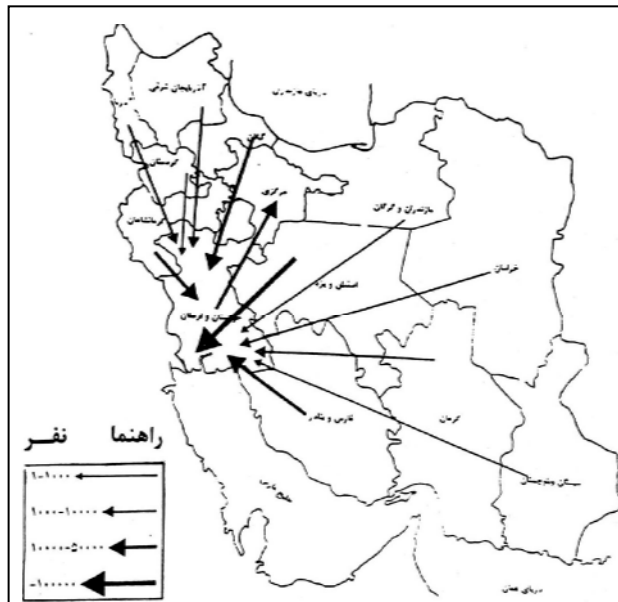
در صورتی که تعداد مهاجران وارد شده به منطقه‌ی مورد مطالعه تا زمان t را I_t ، تعداد مهاجران وارد شده به منطقه تا زمان $t+n$ را I_{t+n} ، تعداد خارج‌شدگان از منطقه تا زمان t را E_t ، تعداد خارج‌شدگان این دوره را به ترتیب S_t و S_e بنامیم، خالص مهاجرت در پایان دوره چنین خواهد بود. حال اگر حاصل پرائتوز اول را M_1 و حاصل پرائتوز دوم را M_2 بنامیم، در آن صورت $M = M_1 + M_2$ خواهد بود. با این فرمول می‌توان هم تعداد خالص مهاجران و هم اجزای تشکیل‌دهنده‌ی آن (واردشدگان به محدوده و خارج‌شدگان از محدوده) را زمان t تا زمان $t+n$ به دست آورد.

جدول ۱: توزیع نسبی مهاجران طول عمر استان خوزستان در سال ۱۳۳۵
بر حسب محل اقامت و محل تولد*

ردیف	استان	واردشدگان به	خارج شدگان به	خالص مهاجرتی	درصد
۱	گیلان	۱۲۰۳۲	۱۶۲۴	+۱۰۴۸۰	۶/۰۲
۲	مازندران و گرگان	۱۸۵۱	۹۹۶	+۸۵۵	۰/۴۹
۳	آذربایجان شرقی	۵۷۰۷	۲۸۴	+۵۴۲۳	۰/۱۶
۴	آذربایجان غربی	۱۷۶۵	۱۷۹	+۱۵۸۶	۰/۹۱
۵	مرکزی	۱۴۴۵۱	۳۲۷۶۹	-۱۸۳۱۸	-۱۰/۵۳
۶	کردستان	۸۳۹	۱۳۶	+۷۰۳	۰/۴۰
۷	کرمانشاه	۲۱۱۵۲	۶۵۷۳	+۱۴۵۷۹	۸/۳۸
۸	اصفهان و یزد	۱۰۹۴۲۹	۲۲۵۸	+۱۰۷۱۷۱	۶۱/۶۳
۹	خراسان	۳۵۲۶	۱۱۹۱	۲۳۳۵	۱/۳۴
۱۰	خوزستان و لرستان	۱۴۰۰۰۷	۱۴۰۰۰۷	-	-
۱۱	فارس و بندر	۴۴۴۵۲	۳۶۴۰	+۴۰۸۱۲	۲۳/۴۷
۱۲	کرمان	۷۷۷۴	۱۶۶	+۷۶۰۸	۴/۳۷
۱۳	سیستان بلوچستان	۸۰۷	۸۳	+۷۲۴	۰/۴۱
	جمع تعداد	۳۶۳۷۹۲	۱۸۹۹۰۶	-	۰/۱۰۰
	موازنه مهاجرت			+۱۷۳۸۸۶	

* زنجان، ۱۳۷۲: ۱۳

نقشه ۱: جریان های مهاجرتی خالص بین استانی استان خوزستان تا سال ۱۳۳۵

استان خوزستان تا سال ۱۳۴۵ به علت توجه بیشتر دولت در برنامه‌های عمرانی و داشتن صنایع نفتی موجود از جمله پالایشگاه آبادان و واحدهای بسته به آن و صناعی مانند تصفیه شکر و پتروشیمی آبادان و همچنین اصلاحات اراضی سال ۱۳۴۱ که از لحاظ تاریخی تحولات اقتصادی، سیاسی و اجتماعی زیادی را در استان موجب گشته، همچنان روند مهاجرپذیری خود را ادامه داده است. به‌عنوان مثال اولین بهره‌برداری صنعتی از محصول نیشکر که از سال ۱۳۳۴ آغاز شده بود در سال ۱۳۴۰ در هفت تپه آغاز شد و سطح زیرکشت آن تا ۹۰۰۰ هکتار افزایش یافت (سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۷۵: ۱۹۳).

آمار موجود نشان می‌دهد که تا سال ۱۳۴۵ استان خوزستان در مجموع دارای بیلان مثبت مهاجرتی بوده و حدود ۱۸۵۲۰۸ نفر مهاجر از سایر استان‌ها داشته است. بدین ترتیب تا سال ۱۳۴۵، نسبت مهاجران وارد شده به استان‌های مرکزی، مازندران و خوزستان کماکان بیش از رقم نسبی کشور بوده است و استان‌های مرکزی (با ۲۲/۸۴ درصد)، مازندران (با ۱۲/۳۱ درصد) و خوزستان (با ۱۱/۷۴ درصد) به ترتیب بالاترین نسبت مهاجران بین استانی را داشته‌اند (زنجانی، ۱۳۷۲: ۳۶).

جدول ۲: مقایسه توزیع مهاجران نسبت به جمعیت استان خوزستان در سرشماری

۱۳۴۵ و ۱۳۵۵ *

سال	جمعیت استان	تعداد کل مهاجران	نسبت مهاجران به کل (درصد)	وارد شده از سایر استان‌ها	نسبت کل جمعیت استان (درصد)
۱۳۴۵	۱۵۷۸۰۷۹	۳۲۳۰۵۲	۲۰/۴۷	۱۸۵۲۰۸	۱۱/۷۴
۱۳۵۵	۲۱۸۷۱۱۸	۵۱۰۸۳۲	۲۳/۳	۲۷۴۶۱۶	۱۱/۵۶

* زنجانی، ۱۳۷۲: ۳۵، ۳۸، ۴۴، ۶۷، ۷۱

جدول ۲ نشان می‌دهد که روند مهاجرت به استان خوزستان تا سال ۱۳۵۵ هنوز هم ادامه دارد به طوری که در این فاصله حدود ۲۷۴۶۱۶ نفر به این استان وارد شده‌اند که علت آن را می‌توان احداث کارخانجات متعدد و سرمایه‌گذاری صنعتی در این استان دانست. به عنوان مثال در فاصله ۱۲ سال یعنی از سال ۱۳۴۱ تا ۱۳۵۳ کل سرمایه‌گذاری در صنعت از حدود یک میلیارد ریال به شصت و هفت میلیارد ریال افزایش یافت و در نتیجه سرمایه‌گذاری در رشته‌های مختلف صنعتی به‌خصوص در صنایع پتروشیمی و صنایع فلزی باعث شد که استان خوزستان به صورت یکی از

قطب‌های عظیم صنعتی کشور درآید و همین مسأله باعث ادامه مهاجرت به این استان گردیده است (سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۶۱: ۲۳۰). به‌طور کلی می‌توان گفت که در طول برنامه چهارم توسعه نود درصد از سرمایه‌گذاری‌های دولت در طرح‌های صنعتی خارج از تهران صورت گرفته که سهم استان‌های اصفهان و یزد حدود ۴۴ درصد و سهم استان خوزستان و چهارمحال بختیاری حدود ۱۸ درصد بوده است که از نظر سرمایه‌گذاری‌های دولتی استان خوزستان مقام دوم را به خود اختصاص داده است (سازمان برنامه و بودجه: ۳۰۹).

آمار جدول (۳) نشان می‌دهد که در فاصله‌ی سال‌های ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۵ در مقابل ۳۴۹۰۹۸۵ نفر که از استان مهاجرت کرده‌اند، ۸۱۴۵۴ نفر به این استان وارد شده‌اند، که در این فاصله بیلان مهاجرتی استان منفی و خالص مهاجرتی آن ۲۶۷۶۴۴- نفر بوده است. در این دوره استان خوزستان به یک استان مهاجرفرست تبدیل می‌شود که علت اساسی آن جنگ تحمیلی عراق علیه ایران و مشکلات ناشی از آن بود که باعث ناامنی و رکود نسبی استان خوزستان در زمینه‌های صنعت، اقتصاد، کشاورزی، آموزش، بهداشت و... گردید. جهت اطلاعات بیشتر شایسته است بدانیم که بر اساس بررسی‌های به عمل آمده توسط سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، میزان خسارت مستقیم وارد شده به منابع اقتصادی کشور در طول جنگ تحمیلی معادل ۳۰۸۱۱/۴ میلیارد دلار برآورد شده است که در این میان بیشترین سهم خسارت مربوط به استان خوزستان با ۳۴/۲۷ درصد می‌باشد (سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۷۰: ۱، ۴۶). این استان به علت موقعیت ویژه جغرافیایی و قرار گرفتن در خط اول جبهه جنگ نه تنها صدمات و ویرانی‌های زیادی را متحمل گردید بلکه در پی آن تعداد زیادی از ساکنینش به سایر استان‌ها مهاجرت کردند.

روند مهاجرتی استان خوزستان در این دوره نسبت به قبل کاملاً معکوس می‌شود به‌طوری‌که این استان تا قبل از جنگ بیشترین تعداد مهاجر را از استان اصفهان دریافت می‌کرد در این دهه بیشترین مهاجر را به این استان روانه نموده است. ناگفته نماند در این دوره استان خوزستان با اکثر استان‌های کشور ارتباط مهاجرتی داشته و با توجه به آمار جدول (۳) متوجه می‌شویم که بیشترین مهاجران را به ترتیب به استان‌های فارس (با ۲۱/۲ درصد)، اصفهان (با ۲۰/۷۲ درصد)، تهران (با ۱۵/۷۹ درصد) بوشهر (با ۱۳/۴۵ درصد)، هرمزگان (با ۴/۶۹ درصد)، و لرستان (با ۴/۱۷ درصد) گسیل داشته است. و در مجموع استان خوزستان در این دهه ۳۴۹۰۹۸ نفر مهاجر را به استان‌های دیگر گسیل نموده و خالص مهاجرتی آن ۲۶۷۶۴۴- نفر می‌باشد.

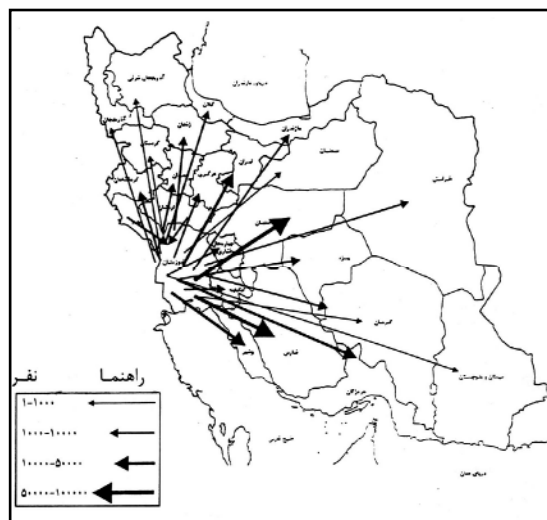

جدول ۳: مهاجرت استان خوزستان در دوره ۱۰ساله ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۵*

ردیف	نام استان	واردشدگان به	خارج شدگان از	مهاجرت خالص	خارج شدگان (درصد)
۱	تهران	۱۳۱۹۲	۵۵۱۳۸	-۴۱۹۴۶	۱۵/۷۹
۲	مرکزی	۱۴۶۶	۷۰۵۱	-۵۵۸۷	۲/۰۱
۳	گیلان	۹۹۰	۳۰۵۵	-۲۰۶۵	۰/۸۷
۴	مازندران	۱۷۰۵	۴۷۹۱	-۳۰۸۶	۱/۳۷
۵	آذربایجان شرقی	۲۴۹۵	۳۰۹۸	-۶۰۳	۰/۸۸
۶	آذربایجان غربی	۵۴۳	۷۲۲	-۱۸۹	۰/۲۰
۷	باختران	۱۳۰۳	۳۹۱۲	-۲۶۰۹	۱/۱۲
۸	خوزستان	---	---	---	---
۹	فارس	۷۲۶۷	۷۴۲۱۵	-۶۶۹۴۸	۲۱/۲۵
۱۰	کرمان	۸۰۱	۴۸۳۸	-۴۰۳۷	۱/۳۸
۱۱	خراسان	۳۱۶۶	۱۱۸۹۵	-۸۷۲۹	۳/۴۰
۱۲	اصفهان	۱۰۴۳۰	۷۲۳۳۷	-۶۱۹۰۷	۲۰/۷۲
۱۳	سیستان و بلوچستان	۲۴۷	۶۷۳	-۴۲۶	۰/۱۹
۱۴	کردستان	۳۱۳	۴۰۱	-۸۸	۰/۱۱
۱۵	همدان	۲۲۸۹	۵۹۴۳	-۳۶۵۴	۱/۷۰
۱۶	چهارمحال بختیاری	۳۷۲۲	۶۶۰۰	-۲۸۲۸	۱/۸۹
۱۷	لرستان	۱۷۴۲۷	۱۴۵۹۹	-۲۸۲۸	۴/۱۸
۱۸	ایلام	۵۳۵۰	۲۴۳۹	-۲۹۱۱	۰/۶۹
۱۹	کهگلویه بویراحمد	۳۲۶۵	۸۰۷۱	-۴۸۰۶	۲/۳۱
۲۰	بوشهر	۲۹۹۲	۲۶۹۸۶	-۴۳۹۹۴	۱۳/۴۵
۲۱	زنجان	۳۵۴	۱۷۵۳	-۱۳۹۹	۰/۵۰
۲۲	سمنان	۲۳۸	۷۵۱	-۵۱۳	۰/۲۱
۲۳	یزد	۶۳۷	۳۴۲۰	-۲۷۸۳	۰/۹۷
۲۴	هرمزگان	۹۰۲	۱۶۴۰۰	-۱۵۴۹۸	۴/۶۹
	جمع	۸۱۴۵۴	۳۴۹۰۹۸	-۲۶۷۶۴۴	۱۰۰

* زنجان، ۱۳۷۲: ۱۳۱

نقشه ۲: جریان‌های مهاجرتی بین استانی استان خوزستان ۱۳۵۵-۱۳۶۵

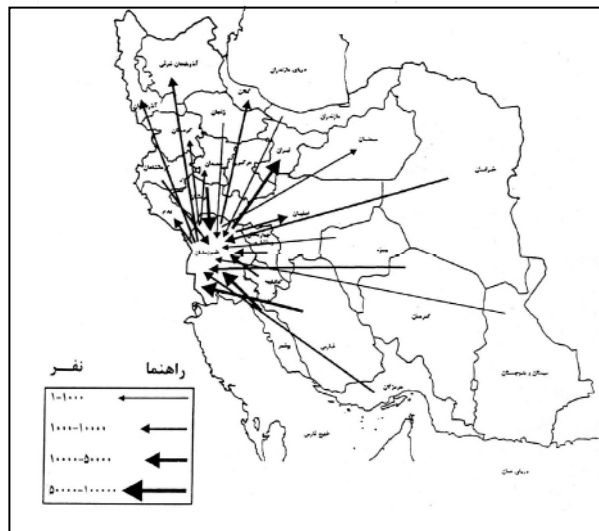
در فاصله‌ی سال‌های ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۵ استان خوزستان به دلیل رهایی از جنگ و شروع دوران سازندگی و تلاش در جهت خودکفایی و بازسازی مناطق جنگی، دوباره به یکی از استان‌های مهاجرپذیر کشور تبدیل شد و مهاجرانی که در سال‌های جنگ از این استان خارج شده بودند به تدریج به استان محل سکونت اولیه خود بازگشتند. با توجه به جدول (۴)، استان خوزستان در این دوره ۸۴۱۱۷۰ نفر مهاجر را پذیرفته است که در مقابل حدود ۷۳۹۰۳۸ نفر از آن خارج شده‌اند، که موازنه مهاجرتی استان در دهه ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۵ مثبت و حدود ۱۰۲۶۷۲+ نفر بوده است که عمده مهاجران این استان به ترتیب از استان‌های فارس با ۴۴۵۴۲ نفر (۵/۲۹ درصد)، اصفهان با ۳۵۶۱۳ نفر (۴/۲۲ درصد)، بوشهر با ۳۴۸۹۴ نفر (۴/۱۴ درصد)، لرستان با ۲۸۸۷۵ نفر (۳/۴۳ درصد)، و تهران با ۲۷۱۹۲ نفر (۳/۲۳ درصد) بوده است. نکته قابل توجه اینکه در این دهه استان خوزستان هنوز هم مهاجران زیادی را به استان‌های تهران و اصفهان گسیل داشته است که خالص مهاجرتی آن در مقابل استان تهران حدود ۱۰۷۷۶- نفر و استان اصفهان ۱۷۳۱- نفر می‌باشد.

جدول ۴: مهاجرت استان خوزستان در دوره ۱۰ ساله ۶۵ تا ۷۵*

ردیف	نام استان	واردشدگان به	خارج‌شدگان از	مهاجرت خالص
۱	آذربایجان شرقی	۴۱۲۰	۹۳۵۵	-۵۲۳۵
۲	آذربایجان غربی	۲۱۴۲	۶۵۱۷	-۴۳۷۵
۳	آردبیل	۳۲۹	۱۰۴۹	-۷۲۰
۴	اصفهان	۳۵۶۱۳	۵۲۹۸۴	-۱۷۳۱
۵	ایلام	۵۷۵۱	۷۳۲۴	-۱۵۷۳
۶	بوشهر	۳۴۸۹۴	۵۷۴۹	+۲۹۱۴۵
۷	تهران	۲۷۱۹۲	۳۷۹۶۸	-۱۰۷۷۶
۸	چهارمحال بختیاری	۹۵۰۳	۳۰۷۷	+۶۴۲۶
۹	خراسان	۱۲۶۹۲	۱۱۲۲۳	+۱۴۶۹
۱۰	خوزستان	-	-	-
۱۱	زنجان	۵۸۹	۳۵۲	+۲۳۷
۱۲	سمنان	۸۰۶	۱۰۳۴	-۲۲۸
۱۳	سیستان و بلوچستان	۱۸۶۹	۱۳۰۲	+۵۶۷
۱۴	فارس	۴۴۵۴۲	۲۱۸۳۵	+۲۲۷۰۷
۱۵	قم	۵۱۴۳	۳۹۱۹	+۱۲۲۴
۱۶	کردستان	۲۱۱۶	۲۴۷۰	-۳۵۴
۱۷	کرمان	۶۵۶۷	۳۰۲۹	+۳۵۳۸
۱۸	کرمانشاه	۸۲۸۳	۳۰۰۶	+۵۲۷۷
۱۹	کهگلویه و بویراحمد	۹۸۶۹	۳۳۶۵	+۶۵۰۴
۲۰	گیلان	۴۶۹۲	۴۴۰۲	-۱۷۱۰
۲۱	لرستان	۲۸۸۷۵	۹۸۱۶	+۱۹۰۵۹
۲۲	مازندران	۸۱۴۳	۷۷۶۱	+۴۷۲
۲۳	مرکزی	۶۴۵۷	۶۰۱۱	+۲۴۶
۲۴	هرمزگان	۱۰۹۶۷	۳۰۹۰	+۷۸۷۷
۲۵	همدان	۶۸۸۳	۸۱۹۳	-۱۳۱۰
۲۶	یزد	۲۵۰۹	۲۱۵۶	+۳۵۳
	جمع	۸۴۱۷۱۰	۷۳۹۰۳۸	+۱۰۲۶۷۲

* سرشماری عمومی مرکز آمار، ۱۳۷۵: ۳۶

نقشه ۳: جریان‌های مهاجرتی خالص بین استانی استان خوزستان سال‌های ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۵

توزیع مهاجرت‌ها در داخل استان خوزستان

در فاصله سال‌های ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۵ جمعاً حدود ۸۴۱۹۸۰ نفر معادل ۲۲/۵ درصد جمعیت استان به این سرزمین وارد یا در داخل آن جابه‌جا شده‌اند. که از این تعداد ۴/۲۷ درصد مربوط به مهاجران خارج از کشور و ۹۵/۷ درصد بقیه (حدود ۸۰۵۹۴۹) مربوط به مهاجرت‌های داخلی است، یعنی کسانی که از نواحی روستایی و شهری به قصد مهاجرت سرزمین اصلی خود را ترک کرده‌اند (جدول ۵).

بدیهی است که توزیع این جابه‌جایی‌ها در سطح شهرستان‌های مختلف استان یکسان نبوده و تحت تأثیر موقعیت و برخورداری آن‌ها از توان‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی تفاوت‌های زیادی بین آن‌ها به چشم می‌خورد، به طوری که شهرستان آبادان با اسکان ۲۲۳۷۸۱ نفر یا حدود ۲۲/۵ درصد واردشدگان، بالاترین سهم را دارا بوده است، که در این ارتباط سرمایه‌گذاری‌ها و بازسازی‌های بعد از جنگ، تمرکز بخشی عظیمی از صنایع، فعالیت‌ها، تراکم سرمایه و جاذبیت‌های شغلی در آبادان موجب شده که بیشترین مهاجران به این شهرستان مهاجرت کنند. بعد از آبادان، شهرستان اهواز با جذب حدود ۱۵۳۴۹۰ نفر یا ۱۸/۲۲ درصد از واردشدگان در رتبه دوم قرار دارد که دلیل آن برخورداری از جاذبه‌های شغلی، خدماتی و مرکزیت استانی می‌باشد و

شهرستان خرمشهر با حدود ۱۱۳۹۹۶ نفر یا ۱۳/۵ درصد مهاجران در رتبه سوم از نظر پذیرش مهاجران بین شهرستانی می‌باشد.

بعد از شهرستان‌های یاد شده به ترتیب شهرستان‌های دزفول با ۶/۴، بندرماهشهر با ۵/۴، شوشتر با ۴/۸، رامهرمز با ۴/۲، دشت آزادگان با ۳/۹، اندیمشک با ۳/۵، مسجد سلیمان با ۳/۱، ایذه با ۲/۸، شوش با ۲/۷، بهبهان با ۲/۴، باغملک با ۱/۴ و شادگان با ۰/۸ درصد در مرتبه‌های بعدی قرار دارند (جدول ۵).

در مورد پذیرش مهاجران خارج از استان در فاصله ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۵ با توجه به آمار جدول (۶) متوجه می‌شویم که بین شهرستان‌های مختلف استان تفاوت‌های بسیار زیادی مشاهده می‌شود، به طوری که شهرستان آبادان با ۳۶/۲۷ درصد و شهرستان باغملک با ۰/۳۳ درصد به ترتیب بیشترین و کمترین سهم را به خود اختصاص داده‌اند. بدیهی است که در این ارتباط موقعیت ویژه‌ی جغرافیایی و تمرکز فعالیت‌های صنعتی در آبادان و بالعکس انزوای جغرافیایی و فقر اقتصادی باغملک بی‌تأثیر نبوده است. همچنین آمار این جدول نشان می‌دهد که شهرستان‌های خرمشهر با ۱۵/۳۶ درصد و اهواز با ۱۴/۷۰ درصد در رتبه‌های دوم و سوم در زمینه جذب مهاجران خارج از استان به حساب می‌آیند.

در فاصله‌ی سال‌های ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۵ جمعاً ۳۶۰۳۱ نفر از خارج از کشور به استان خوزستان وارد و در آن اسکان یافته‌اند. آمار جدول (۶) نشان می‌دهد که سهم شهرستان‌های مختلف استان در برابر این مهاجران برابر نبوده و از این نظر تفاوت‌های زیادی را نشان می‌دهند، بدیهی است در این ارتباط موقعیت جغرافیایی، توان‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نواحی مختلف در جذب مهاجران خارجی بی‌تأثیر نبوده است.

بر اساس آمار این جدول، از میان شهرستان‌های مختلف استان خوزستان، بیشترین سهم مربوط به شهرستان دزفول است که ۹۴۹۱ نفر یا ۲۶/۳۲ درصد مهاجران را به خود اختصاص داده است و کمترین سهم مربوط به شهرستان باغملک می‌باشد که فقط ۰/۰۱ از مهاجران را جذب کرده است. آمار جدول نشان می‌دهد که بعد از شهرستان دزفول به ترتیب شهرستان‌های اهواز با ۱۸/۲۶ درصد، شوشتر با ۱۲/۱۵ درصد، دشت آزادگان با ۱۱/۴۹ درصد و اندیمشک با ۱۱/۷۴ درصد به ترتیب بیشترین سهم از مهاجران خارج از کشور را داشته‌اند.

جدول ۵: وضعیت مهاجرت به استان خوزستان از سال ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۵ *

شهرستان	وارد شده	از سایر استان‌ها (درصد)	شهرستان‌های دیگر استان (درصد)	شهر یا آبادی همان شهرستان (درصد)	خارج از کشور (درصد)	درصد جمعیت مهاجر به	
						استان	شهرستان
آبادان	۲۲۳۷۸۱	۴۵/۱۱	۵۱/۲۳	۲/۷۴	۰/۲۳	۸۸/۷۸	۲۶/۵۷
اندیمشک	۲۹۶۷۰	۴۱/۷۶	۲۲/۷۳	۲۱/۸۱	۱۳/۰۵	۱۹/۰۶	۳/۵۲
ایذه	۲۳۳۲۳	۱۱/۰۱	۱۱/۸۷	۷۶/۵۵	۰/۳۲	۱۳/۵۵	۲/۷۷
اهواز	۱۵۳۴۹۰	۲۶/۶۵	۳۵/۹۷	۳۲/۳۹	۴/۲۹	۱۳/۸۲	۱۸/۲۲
باغملک	۱۱۸۵۷	۷/۸۰	۱۸/۳۲	۷۳/۷۲	۰/۰۴	۱۳/۱۵	۱/۴۰
بندرماهشهر	۴۵۸۶۶	۲۶/۱۷	۳۲/۳۳	۳۹/۴۷	۱/۵۱	۱۵/۳۹	۵/۴۴
بهبهان	۲۰۵۵۱	۳۸/۹۴	۲۲/۵۲	۳۷/۳۰	۰/۷۲	۱۲/۵۲	۲/۴۴
خرمشهر	۱۱۳۹۹۶	۳۷/۵۲	۵۳/۸۲	۳/۶۶	۳/۹۲	۸۸/۱۳	۱۳/۵۳
دزفول	۵۳۸۳۰	۴۱/۳۶	۲۰/۰۹	۲۰/۰۴	۱۷/۶۳	۱۵/۲۹	۶/۳۹
دشت آزادگان	۳۲۷۴۹	۱۶/۱۹	۳۵/۵۰	۳۴/۳۷	۱۲/۶۵	۲۶/۰۲	۳/۸۸
رامهرمز	۳۵۸۵۴	۲۷/۷۴	۳۷/۴۷	۳۳/۹۵	۰/۳۷	۲۰/۹۸	۴/۲۵
شادگان	۷۰۱۶	۱۷/۵۳	۳۲/۲۵	۴۱/۹۸	۷/۵۵	۵/۷۹	۰/۸۳
شوش	۲۳۱۲۹	۱۷/۷۶	۲۳/۰۹	۵۴/۹۳	۳/۶۶	۱۳/۳۵	۲/۷۴
شوشتر	۴۰۳۶۳	۱۷/۷۹	۳۳/۲۱	۳۷/۸۶	۱۰/۸۵	۱۹/۲۱	۴/۷۹
مسجدسلیمان	۲۶۵۰۵	۲۹/۵۵	۱۸/۷۶	۵۱/۱۴	۰/۳۹	۱۱/۹۲	۳/۱۴
استان	۸۴۱۹۸۰	۲۷۸۳۳۶	۳۲۴۲۴۷	۱۹۷۷۹۴	۳۶۰۳۱	---	---
درصد	۱۰۰	۳۳/۰۵	۳۸/۵۱	۴۹/۲۳	۴/۲۷	---	۱۰۰

* مرکز آمار ایران، ۱۳۷۵

جدول ۶: توزیع مهاجران وارد شده به استان خوزستان از ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۵

بر حسب شهرستان *

شهرستان	کل جمعیت	وارد شده از استان‌های دیگر	درصد به کل جمعیت شهرستان	وارد شدگان به استان	درصد به کل وارد شده از کشور	درصد به کل مهاجران خارج از کشور استان
آبادان	۲۵۲۰۴۷	۱۰۰۹۶۱	۴۰/۰۵	۳۶/۲۷	۵۲۸	۱/۴۶
اندیمشک	۱۵۵۵۹۴	۱۲۳۹۱	۷/۹۶	۴/۴۵	۳۸۷۲	۱۰/۷۴
ایذه	۱۷۲۰۲۷	۲۵۶۹	۱/۴۹	۰/۹۲	۷۵	۰/۲۰
اهواز	۱۱۱۰۵۳۱	۴۰۹۱۷	۳/۶۸	۱۴/۷۰	۶۵۸۶	۱۸/۲۶
باغملک	۹۰۱۰۶	۹۲۵	۱/۰۲	۰/۳۳	۵	۰/۰۱
بندرماهشهر	۲۹۷۸۴۷	۱۲۰۰۴	۴/۱۳	۴/۳۱	۶۹۷	۱/۹۳
بهبهان	۱۶۴۰۷۴	۸۰۰۴	۴/۸۷	۲/۸۷	۱۴۹	۰/۴۱
خرمشهر	۱۲۹۳۴۶	۴۲۷۷۵	۳۳/۰۷	۱۵/۳۶	۴۵۰۷	۱۲/۵۰
دزفول	۳۵۱۹۴۲	۲۲۲۶۵	۶/۳۲	۷/۹۹	۹۴۹۱	۲۶/۳۲
دشت آزادگان	۱۲۵۸۲۵	۵۳۰۳	۴/۲۱	۱/۹۰	۴۱۴۴	۱۱/۴۹
رامهرمز	۱۷۰۸۸۲	۹۹۴۸	۵/۸۲	۳/۵۷	۱۳۳	۰/۳۶
شادگان	۱۲۱۰۰۰	۱۲۳۰	۱/۰۱	۰/۴۴	۵۳۰	۱/۴۷
شوش	۱۷۳۲۳۲	۴۱۰۹	۲/۳۷	۱/۴۷	۸۴۷	۲/۳۴
شوشتر	۲۱۰۱۰۸	۷۱۸۱	۳/۴۱	۲/۵۷	۴۳۸۱	۱۲/۱۵
مسجدسلیمان	۲۲۲۲۱۱	۷۷۵۴	۳/۴۸	۲/۷۸	۱۰۵	۰/۲۹
استان	۳۷۴۶۷۷۲	۲۷۸۳۳۶	---	۱۰۰	۲۶۰۴۹	۱۰۰

* مرکز آمار ایران، ۱۳۷۵

نتیجه‌گیری

پدیده‌ی مهاجرت یکی از ویژگی‌های جمعیت‌شناختی و یکی از جنبه‌های تحلیل جمعیت است. انسان غالباً از سرزمین‌هایی که شرایط اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی آن‌ها نامساعد است، خارج می‌شود و به مناطقی که دارای جاذبه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی بهتری است وارد می‌شود. مهاجران به دنبال انگیزه‌های مختلفی مهاجرت می‌کنند که از میان آن‌ها جستجوی زندگی با آسایش بیشتر، کار بهتر و دستمزد بالاتر در اولویت قرار دارد.

استان خوزستان به علت موقعیت جغرافیایی و راه‌یابی به آب‌های بین‌المللی از طریق بنادر صادراتی امام و ماهشهر از یک سو، دارا بودن پتانسیل‌های قابل توجه مثل

خاک حاصل‌خیز، آب‌های شیرین، انرژی‌های فسیلی (نفت و گاز) از سوی دیگر و همچنین استقرار صنایع متنوع نفت، پتروشیمی، پالایشگاه‌ها، صنایع فولاد و سیمان و پروژه‌های عظیم سدسازی و توسعه‌ی مجتمع‌های کشت و صنعت بزرگ، جایگاه ویژه و قابل ملاحظه‌ای در اقتصاد کشور دارد. این استان غیر از دوران جنگ تحمیلی به علت برخورداری از زیرساخت‌های مناسب در صنعت، کشاورزی، خدمات و ارتباطات، مهاجران زیادی را از کلیه‌ی استان‌های کشور به‌خصوص استان‌های اصفهان، فارس، مرکزی و تهران پذیرفته است.

امید است از این به بعد نیز در سایه‌ی سرمایه‌گذاری و اجرای برنامه‌های جدید صنعتی، تولیدی، عمرانی و به تبع آن خدماتی بتواند اعتبار و اهمیت گذشته را به سرعت بازیافته و دوباره به یکی از قطب‌های بزرگ کشاورزی، صنعت و جذب جمعیت ایران تبدیل گردد.

پیشنهاد

در راستای تنظیم رشد، اصلاح ساختار، ترکیب و نظارت حرکات جمعیت استان و پیشگیری از پیامدهای نامطلوب اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و محیطی آن پیشنهاد زیر ارائه می‌گردد:

- ۱- ادامه و تداوم برنامه‌ی جامع تنظیم خانواده و کنترل موالید در سطح کشور و استان به عنوان اصولی‌ترین راهکار پیشنهاد می‌شود.
- ۲- اهمیت بخشیدن و دادن امکانات و خدمات و جذب سرمایه‌گذاری در شهرهای کوچک و متوسط جهت متعادل ساختن نظام سکونتگاهی و جلوگیری از تمرکزگرایی.
- ۳- جلوگیری از تمرکز سرمایه‌گذاری در مرکز استان (اهواز) که باعث قطبی شدن و تمرکز بی‌رویه‌ی خدمات، صنعت و نیروی انسانی می‌شود و عدم تعادل را در سطح ناحیه‌ای موجب می‌شود.

منابع و مأخذ

- ۱- آشفته‌تهرانی، امیر: جامعه‌شناسی جمعیت ایران، انتشارات جهاد دانشگاهی اصفهان، ۱۳۶۴.
  - ۲- استان خوزستان در یک نگاه، انتشارات سازمان برنامه و بودجه خوزستان، بهمن ۱۳۷۰.
  - ۳- بیک‌محمدی، حسن: روند مهاجرت در استان اصفهان، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان، شماره پانزدهم، زمستان ۱۳۷۷.
  - ۴- زنجانی، حبیب‌الله، تحلیل جمعیت‌شناختی، انتشارات سمت، چاپ دوم، ۱۳۷۸.
  - ۵- زنجانی، حبیب‌الله؛ زرین‌تاج، علیرزاده آهی: مهاجرت، نشریه شماره ۲۸، مطالعات جمعیت، ۱۳۷۲.
  - ۶- زنجانی، حبیب‌الله: مهاجرت، انتشارات سمت، سال ۱۳۸۰.
  - ۷- سازمان برنامه و بودجه استان خوزستان، سیمای اجتماعی، اقتصادی استان خوزستان، مرداد ۱۳۷۵.
  - ۸- سازمان برنامه و بودجه، گزارش برنامه چهارم توسعه قبل از انقلاب.
  - ۹- سازمان برنامه و بودجه، گزارش برنامه اول و دوم توسعه قبل از انقلاب.
  - ۱۰- سازمان برنامه و بودجه استان خوزستان، گزارش اجتماعی، اقتصادی استان خوزستان، چاپ اول، ۱۳۷۵.
  - ۱۱- سازمان برنامه و بودجه استان خوزستان، گزارش سیاسی، اقتصادی و اجتماعی استان خوزستان، چاپ اول، ۱۳۷۵.
  - ۱۲- سازمان برنامه و بودجه استان خوزستان، گزارش عملکرد گذشته و وضع موجود اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان خوزستان، بهار ۱۳۷۲.
  - ۱۳- مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن کل کشور، ۱۳۷۵.
  - ۱۴- مرکز آمار ایران، نتایج تفصیلی شهرستان‌های استان خوزستان، به تفکیک شهرستان، ۱۳۷۵.
  - ۱۵- نظری، علی‌اصغر: جغرافیای جمعیت ایران، انتشارات پیام نور، ۱۳۷۳.
- 16- Lee. E.S. (1966), *A Theory of Migration Demography No 1.*
- 17- Newman james. L./Gordon Matzke, (1987, *Population pattern Dynamic and prospects, United state of America Newjersey.*